

אב התשס"ח

בס"ד

מה שמעו בני ישראל במעמד הר סיני לפרשת ואתחנן

מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו
הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש:

ג. בפרק ה' מופיע תיאור שלישי של אותו מעמד, שכולל בתוכו את עשרת הדברות (ה', ד-כג):

האזכור השלישי – פרק ה'

(ד) פנים בפנים דבר יהוה עמכם בקר מתוך האש: (ה) אנכי עמד בין יהוה וביניכם בעת ההוא להגיד לכם את דבר יהוה כי יראתם מפני האש ולא עליכם בקר לאמר: (ו) אנכי יהוה אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים...

(כ) ויהי כשמעכם את הקול מתוך החשך והקר בער באש ותקרבון אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם: (כא) ותאמרו הן הראנו יהוה אלהינו את כבודו ואת גדלו ואת קולו שמענו מתוך האש היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם נחי: (כב) ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדלה הזאת אם יספים אנהנו לשמע את קול יהוה אלהינו עוד ומתנו: (כג) כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמנו נחי: (כד) קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר יהוה אלהינו ואת דבר אלינו את כל אשר ידבר יהוה אלהינו אליך ושמענו ועשינו:

(כה) וישמע יהוה את קול דבריכם בדברכם אלי ויאמר יהוה אלי שמעתי את קול דברי העם הזה אשר דברו אליך היטיבו כל אשר דברו: (כו) מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אתי ולשמור את כל מצותי כל הימים למען ייטב להם ולבניהם לעלם: (כז) לך אמר להם שובו לכם לאהליכם: (כח) ואתה פה עמד עמדי ואדברה אליך את כל המצוה והחקים והמשפטים אשר תלמדם ועשו בארץ אשר אנכי נתן להם לרשתה:

בשלושת התיאורים, התיאור של קול ה' המדבר מתוך האש מוזכר כנקודה מרכזית המייחדת את המעמד. ואכן, הקול והאש מהווים מוקד מרכזי גם בתיאור מעמד הר סיני בספר שמות²:

² יש לציין, שבעוד בחומש שמות חוזרים הביטויים "הר סיני" ו"מדבר סיני", הרי בחומש דברים מופיע דווקא השם "חורב". בחומש דברים הכינוי "הר סיני" לא נזכר בכל תיאורי המעמד, ורק פעם אחת בחומש כולו נזכרת מילה זו, בפסוק "ה' מסיני בא וזרח משעיר למי" (ל"ג, ב).

א. שלושה תיאורים בפרשה אחת

במקומות אחדים בספר דברים מזכיר משה בנאומו את מעמד ההתגלות בהר חורב, והוא מזכיר אותו בהקשרים שונים ולשם מטרות שונות.¹

מיוחדת פרשתנו, בכך שבה נזכר המעמד בהרחבה ובפירוט רב. בשלושה מקומות שונים בפרשה נזכר מעמד הר סיני, ובשלושתם הוא נזכר כעניין לעצמו על מנת ללמוד ממנו לקחים חשובים.

נציג תחילה את שלושת התיאורים, ונעמוד על המשותף ביניהם:

א. בפרק ד' נאמר:

1. דברים ד'

האזכור הראשון

(ט) רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך והודעתם לבניך ולבני בניך: (י) יום אשר עמדת לפני יהוה אלהיך בחרב באמר יהוה אלי הקהל לי את העם ואשמעם את דברי אשר ילמדון ליראה אתי כל הימים אשר הם חיים על האדמה ואת בנייהם ילמדון: (יא) ותקרבון ותעמדון תחת הקר והקר בער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל: (יב) וידבר יהוה אליכם מתוך האש קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים זולתי קול:

ב. בהמשך אותו פרק מופיע תיאור נוסף של מעמד הר סיני:

האזכור השני

(לב) כי שאל נא לימים ראשנים אשר היו לפניך למן היום אשר בקרא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים הנהיך פדבר הגדול הזה או הנשמע פמהו: (לג) השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש פאשר שמעת אתה נחי: (לד) או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסת באתת ובמופתים ובמלחמה ובגד חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדלים פכל אשר עשה לכם יהוה אלהיכם במצרים לעיניך: (לה) אתה הראת לדעת כי יהוה הוא האלהים אין עוד מלבדו: (לו)

¹ מלבד האזכורים בפרשתנו, שעליהם נדון בהמשך עיון זה, מוזכר מעמד הר סיני:

- **בפרשת עקב** - ט', ט-יא ושם פסוק טו, וכן י', א-ה. כל האזכורים האלה באים בקשר לחטא העגל ולתוצאותיו: שיבור הלוחות על ידי משה ועשיית הלוחות השניים.
- **בפרשת שופטים**, י"ח, טו-יח, בקשר למצווה לשמוע בקול הנביא שיקים ה' לישראל.
- **בפרשת כי-תבוא**, כ"ח, סט, נאמר בסיום הקללות: "אלה דברי הברית... בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת אתם בחרב".
- **בפרשת וזאת הברכה**, ל"ג, ב-ה, מקדים משה לברכות השבטים תיאור פיוטי של ההתגלות בסיני

לפני שנמשיך ראוי להציג את המבנה של פרק ד' שהוא הפרק המסיים את הנאום ההיסטורי.

אם בוחנים את מבנה החטיבה הראשונה בספר דברים (פרקים א'-ד') – אותה כינינו הנאום ההיסטורי הרי שעולה שניתן לחלק אותו לשני חלקים: פרקים א'-ג' ופרק ד'.

פרקים א'-ג' מתאפיינים בסקירת אירועים שונים מן העבר, החל ביציאה מהר חורב לאחר שהייה הממושכת בו, דרך המסע במדבר ותיאור חטא המרגלים והעונש עליו וכלה בכיבוש ארצות סיחון ועוג ונתינתן לשני השבטים וחצי השבט.

בנאום זה מקופל אפוא תיאורן של יותר משלושים ושמונה שנות המסע מהר חורב ועד למחנה בערבות מואב שבו נושא משה את נאומו.

ונראה לומר שנאום זה, המהווה מעין 'מבוא היסטורי' להמשך נאומו הגדול של משה, מסתיים בסוף פרק ג', כפסוק (כט) "ונשב בגיא מול בית פעור".

(גם תפילתו של משה להיכנס לארץ - "ואתחנן אל ה' בעת ההוא..." – וגם דחייתה - "רב לך... כי לא תעבר את הירדן הזו, וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו כי הוא יעבר..." והוא ינחיל..." - מהוות אף הן חלק מאותו נאום, המתאר את האירועים השונים שהביאו את ישראל לנקודת המקום והזמן שבה הם מצויים: סמוך למעבר הירדן אל הארץ וסמוך להתחלפות מנהיגיהם - משה ביהושע.)

בפרק ד', א מתחיל למעשה נאום חדש, בעל פתיחה חגיגית: 3. דברים ד'

(א) וַעֲתָה יִשְׂרָאֵל שָׁמַע אֶל הַחֲקִים וְאֵל הַמְּשֻׁפְטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תַּחֲיֶיךָ וּבְאַתֶּם וּבְרֵשֶׁתְּם אֶת הָאָרֶץ...

אופיו של הנאום בפרק ד' שונה מאוד מזה של הנאום בפרקים א'-ג'.

בנאום זה אין משה סוקר את מאורעות העבר אלא מטיף לשמירת המצוות כתנאי לירושת הארץ ולקיום בה.

גם כאשר הוא מזכיר בנאום זה אירוע מן העבר – כגון את המעמד בחורב שבו אנו דנים - אין הוא מתארו כפי שמתארים מאורע היסטורי, אלא הוא מביאו במסגרת תביעה דתית הנוגעת להווה ולעתיד.

כלומר התיאור הראשון והשני של מעמד הר סיני הינם חלק מהנאום ההיסטורי, בו עומד משה על הלקחים שונים שניתן להפיק מהאירועים שעברו על בני ישראל במדבר, בעיקר באשר ליחסים שבין העם לבין הקב"ה.

2. שמות י"ט:

(טו) וַיֹּאמֶר אֶל הָעָם הָיוּ נִכְנָיִם לְשַׁלֵּשֶׁת יָמִים אֶל תִּגְשׁוּ אֶל אִשָּׁה: (טז) וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְּהִיט הַבֶּקֶר וַיְהִי קֶלֶת וּבְרָקִים וַעֲנָן כֶּבֶד עַל הָהָר וְקוֹל שֹׁפָר חֲזָק מְאֹד וַיַּחֲרֹד כָּל הָעָם אֲשֶׁר בְּמַחֲנֶה: (יז) וַיּוֹצֵא מֹשֶׁה אֶת הָעָם לְקִרְיַת הָאֱלֹהִים מִן הַמַּחֲנֶה וַיִּתְּצֻבוּ בְּתַחֲתֵית הָהָר: (יח) וְהָרַסִי עֵשָׂן כְּלוּ מִפְּנֵי אֲשֶׁר יָרַד עָלָיו וַיְהִי בָאֵשׁ וַיַּעַל עֲשָׂנוּ כְּעֵשָׂן הַכֶּבֶשׂוֹן וַיַּחֲרֹד כָּל הָהָר מְאֹד: (יט) וַיְהִי קוֹל הַשֹּׁפָר הוֹלֵךְ וְחֲזָק מְאֹד מִשֶּׁה וַיְדַבֵּר וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְּקוֹל: (כ) וַיִּרְדַּד וַיְהִי עַל הָרַסִי אֶל רֹאשׁ הָהָר וַיִּקְרָא וַיְהִי לְמִשְׁהָ אֶל רֹאשׁ הָהָר וַיַּעַל מִשְׁהָ:

באופן מיוחד מודגשת האש בתיאורי המעמד שבחומש דברים³, ברם בפרשתנו מתבקשת השאלה: לשם מה חוזרת התורה על תיאור זה שלוש פעמים בשני פרקים?

חלוקת התיאורים לנאומים השונים

מסתבר, שהצורך בחזרה המשולשת נובע מלקחים שונים שניתן להפיק ממעמד הר סיני.

ראשית, יש לעמוד על כך שפרשתנו מכילה מעבר בין שניים מארבעת חלקיו של חומש דברים.

כידוע, חומש דברים מחולק בצורה ברורה ביותר לארבעה חלקים: שלושת נאומי הארוכים של משה, ותיאור פרידתו מן העם.

שלושת הנאומים נקטעים ע"י הפסקות, שבהן מתייחסת התורה למשה בגוף שלישי, והפסקות אלו מהוות אמצעי להבחנה בין הנאומים השונים. נציין בקצרה את שלושת הנאומים:

א. פרקים א'-ד' - הנאום הראשון, המכונה 'הנאום ההיסטורי', ואחריו תיאור הבדלת שלוש ערי המקלט (ד', מא-מט).

ב. פרקים ה'-כ"ו - 'נאום המצוות', ואחריו תיאור הציווי על בניית המזבח בהר גריזים (כ"ז, א-י).

ג. פרקים כ"ז-ל' - נאומי הברית, עד תחילת פרשת וילך.

לאור חלוקה זאת, הרי ששני התיאורים הראשונים של מעמד הר סיני נמצאים בתוך הנאום הראשון של משה, בעוד התיאור השלישי כבר שייך לנאום המצוות. טבעי, אפוא, שתוכנם השונה של התיאורים קשור גם לאופי הנאום שבו הם מופיעים.

אנו ננסה לבחון כל תיאור לגופו, ולברר את השינויים בין התיאורים השונים.

3 ראה גם דברים ט', י-טו: "ויתן ה' אלי את שני לוחות האבנים כתבים באצבע א-לוהים ועליהם ככל הדברים אשר דבר ה' עמכם בהר מתוך האש ביום הקהל... ואפן ואורד מן ההר וההר בער באש ושני לוחות הברית על שתי ידי";

י', ד - "ויכתב על הלוחות כמכתב הראשון את עשרת הדברים אשר דבר ה' אליכם בהר מתוך האש ביום הקהל...";

ל"ג, ב - "ויאמר - ה' מסיני בא וזרח משעיר למו, הופיע מהר פארן ואתה מרבבת קדש, מימינו אש דת למו".

טו ונשמרתם מאד לנפשתיכם, כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' אליכם בחרב מתוך האש. טז פן תשחתון ועשייתם לכם פסל תמונת כל... כלומר: חוסר זהירות בזכירת מעמד ההתגלות עלול לגרום להשחתה של עשיית פסל ותמונה - שיהיו מיועדים להנציח מעמד ההתגלות שבאמת לא נראתה בו כל תמונה.

וכך ביאר רמב"ן את פסוקים טו-כ:

5. רמב"ן

ונשמרתם מאד לנפשתיכם - יזהירם פן יטעו אחר הקול אשר שמעו ויעשו השחתה לקצץ בנטיעות (חגיגה יד ע"ב). ואמר תחילה יתבנית זכר או נקבה **באדם**, שמהם יהיה קול...

איסור עשיית פסל ותמונה מלווה בסוף הפרשייה באזהרה:

6. דברים ד'

(כג) הִשְׁמְרוּ לָכֶם פֶּן תִּשְׁכַּחוּ אֶת בְּרִית יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר פָּרַתְּ עִמָּכֶם וְעָשִׂיתֶם לָכֶם פְּסַל תְּמוּנֹת כָּל אֲשֶׁר צִוְּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: (כד) כִּי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֵשׁ אֲכָלָה הוּא אֵל קָנָא:

כלומר האש שאותה ראו בני ישראל בזמן מתן תורה עלולה לפגוע במי שימיר אותה בתמונה או בפסל.

הזכרת הקולות והאש במעמד הר סיני נועדה, אפוא, כדי להדגיש את העיקר השלישי משלושה-עשר עיקרי האמונה שמנה הרמב"ם:

7. העיקר השלישי משלושה-עשר עיקרי האמונה שמנה הרמב"ם:

"אני מאמין באמונה שלמה שהבורא יתברך שמו אינו גוף, ולא ישיגוהו משיגי הגוף, ואין לו שום דמיון כלל".

שיטת הרמב"ן:

הרמב"ן לומד מהאיזכור הראשון של מעמד הר סיני בפרשתנו לא רק את איסור ההגשמה של הקב"ה, אלא יסוד חשוב נוסף והוא **איסור השכחה** של מעמד הר סיני, כפי שעולה מדברי הרמב"ן על פסוק ט':

8. הרמב"ן

הכתוב הזה לפי דעתי מצוות לא-תעשה הזהיר בה מאוד. כי כאשר אמר [בפסוקים הקודמים] שניזהר בכל המצוות ונשמור החוקים והמשפטים לעשותם, חזר ואמר: רק אני מזהירך מאוד להישמר ולשמור עצמך מאוד מאוד, ולזכור **מאין באו אליך המצוות**, שלא תשכח מעמד הר סיני מכל הדברים אשר ראו שם עיניך, הקולות והלפידים, את כבודו ואת גודלו ודבריו אשר שמעת שם מתוך האש, ותודיע כל הדברים אשר ראו עיניך במעמד הנכבד ההוא לבניך ולבני בניך עד עולם. ופירש הטעם: כי השם עשה המעמד ההוא כדי שתלמדו ליראה אותו כל הימים ואת בניכם תלמדו לדורות עולם, אם כן עשו אתם ככה [שתלמדו את בניכם] **ואל תשכחו אותו**.

והנה קודם שיזכיר **הדיברות שנאמרו שם** [בפרק ה' להלן], הזהיר במצוות לא-תעשה שלא נשכח דבר מן **המעמד** ההוא ולא נסירוהו מלבנו לעולם, וציווה במצוות עשה שנודיע בו לכל זרענו מדור לדור כל מה שהיה שם בראייה ובשמיעה.

בפירושו עומד הרמב"ן על ההבחנה בין מטרת אזכורו של מעמד הר סיני בפרק ד' לבין מטרת אזכורו בפרק ה':

"והנה קודם שיזכיר **הדיברות שנאמרו שם**, הזהיר במצוות לא-תעשה שלא נשכח דבר מן **המעמד** ההוא".

הרב אלחנן סמט מציע לחלק את פרק ד' לחמש פסקאות על פי התחלפות העניינים הנידונים בנאום:

4. חלוקת פרק ד' לפי הרב אלחנן סמט

א. ד', א-ח התביעה לציות לכלל החוקים והמשפטים, שקיומם ירומם את ישראל בין העמים.

ב. ט-טו התביעה שלא לשכוח את ההתגלות בהר חורב. (**האזכור הראשון**)

ג. טז-כד אזהרה מפני עשיית פסל ומפני השתחויה לצבא השמים

והדגשת האזהרה בעת הכניסה לארץ, לאחר שמשה לא יהיה עוד עם ישראל.

ד. כה-לא העברה שיעברו ישראל על האזהרה הקודמת תביא לגלות;

תשובת ישראל בגלות תתקבל על ידי ה'.

ה. לב-לט ה' גילה את בחירתו בישראל בהתגלותו אליהם בחורב ובנסים שביציאת מצרים,

ומכוחם של אלו מכירים ישראל כי אין עוד מלבדו. (**האזכור השני**)

מתוך הטבלה קל לראות כי הקשרים בין פסקות ג'-ד', ובין פסקות ב' וה' גלויים לעין.

"לא ראיתם כל תמונה"- הרחקת ההגשמה מהקב"ה.

מעיון בתיאור מעמד הר סיני בפרק ד' קל לראות שתיאור מעמד הר סיני בתחילת פרק ד' נועד ללמד את העם על **הרחקת ההגשמה מהקב"ה**.

חשיבות המעמד, לצורך עניין זה, היא בכך שהיה זה **המפגש הראשוני של בני ישראל עם הקב"ה**, ובני ישראל לא ראו בו כל תמונה אלא רק שמעו קולות וראו אש (ד', יב):

"וידבר ה' אליכם מתוך הקול, קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים זולתי קול".

חובת זכירת מעמד הר סיני נועדה להמחיש את המסר של **שלילת ההגשמה** (ד', ט-טז):

"רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך, והודעתם לבניך ולבני בניך: יום אשר עמדת לפני ה' א-לוהיך בחרב... ונשמרתם מאד לנפשתיכם **כי לא ראיתם כל תמונה** ביום דבר ה' אליכם בחרב מתוך האש: **פן תשחתון ועשייתם לכם פסל תמונת כל סמל, תבנית זכר או נקבה...**"

על בני ישראל מוטלת החובה לזכור שבאותו יום גדול, אפוף אש וקולות, הם לא ראו כל תמונה, פסל או סמל.

כלומר, הזכרת ההתגלות בחורב נועדה להרחיק את החשש מפני **הגשמה** שעלולה להיווצר **כתוצאה מזיכרון ההתגלות הזו עצמה!**

זכר ההתגלות עלול להשתבש במהלך הדורות ולהפוך לסיבה לעשיית פסל ותמונה אשר ינציחו את האירוע (וכבר היו דברים מעולם **במעשה העגל**).

לפיכך קשור הציווי על זכירת ההתגלות בזכירת **אופייה המיוחד**.

הדבר נאמר בפרוש בפסוק **טו**, המהווה פסוק מקשר לפסקה ב (ראה את החלוקה של הרב סמט לעיל):

11. העיקר השני משלושה-עשר עיקרי האמונה שמנה הרמב"ם:

"אני מאמין באמונה שלמה שהבורא יתברך שמו הוא יחיד ואין יחידות כמוהו בשום פנים, והוא לבדו א-לוהינו, היה הווה ויהיה".

"למה נמות כי תאכלנו האש הגדולה הזאת" – מקור האמונה במשה, אבי הנביאים

האיזכור השלישי של מעמד הר סיני מופיע, כאמור, בתחילת נאום המצוות.

מטבע הדברים, איזכור זה איננו קשור ליסודות האמונה בקב"ה, כשני האיזכורים הקודמים, אלא ליסודות המצוות, ולכן הוא שייך לפרק ה'.

ברור גם שזו הסיבה לכך שדווקא באיזכור זה מופיע פירוט עשרת הדברות.

ואכן, הזכרת האש והקולות באיזכור זה נועדה לציין את פחדם של בני ישראל מן המעמד, ואת בקשתם שמשה יהיה המתווך בינם לבין הקב"ה (ה', כא-כג):

"ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדולה הזאת, אם יספיק אנחנו לשמע את קול ה' א-לוהינו עוד ומתנו: כי מי כל בשר אשר שמע קול א-לוהים חיים מדבר מתוך האש כמנו ויחי: קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' א-לוהינו ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' א-לוהינו אליך, ושמענו ועשינו"

כדי למנוע ערעור על אמיתות נבואתו של משה, מדגישה התורה שהייתה זו בקשתם של בני ישראל שלא לקבל את התורה ישירות מפי הקב"ה אלא להסתפק במה שראו במעמד הר סיני ולשמוע את יתר הדברים מפיו של משה.

ואכן, הקב"ה קיבל את בקשתם של בני ישראל (ה', כו-כז):

(כה) וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת קוֹל דְּבָרֶיכֶם בְּדַבְּרֶיכֶם אֵלַי וַיֵּאמֶר יְהוָה אֵלַי שְׁמַעְתִּי אֶת קוֹל דְּבָרֵי הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר דָּבְרוּ אֵלַי הִיטִיבוּ כָּל אֲשֶׁר דָּבְרוּ:

"לך אמר להם - שובו לכם לאהליכם: ואתה פה עמד עמד ואדברה אליך את כל המצוה והחקים והמשפטים אשר תלמד, ועשו בארץ אשר אנכי נתן להם לרשתה".

האיזכור השלישי של מעמד הר סיני נועד, אפוא, להמחיש את העיקרים השביעי והשמיני של שלושה-עשר העיקרים:

12. העיקרים השביעי והשמיני משלושה-עשר עיקרי האמונה שמנה הרמב"ם:

"אני מאמין באמונה שלמה שנבואת משה רבנו עליו השלום הייתה אמיתית, ושהוא היה אב לנביאים, לקודמים לפניו ולבאים אחריו.

אני מאמין באמונה שלמה שכל התורה המצויה עתה בידינו היא הנתונה למשה רבנו עליו השלום".

רעיון זה מופיע בחומש דברים פעם נוספת, וביתר הרחבה.

להלן בפרק י"ח דנה התורה באיסור לשמוע למעוננים ולקוסמים אל מול החובה לשמוע לנביא, ומבססת חובה זו על העיקרון שהוזכר כאן:

כלומר: בפרק ה' נזכר המעמד בהר סיני לצורך העלאת תוכנו בתודעתם של ישראל, שכן בפרק ה' מתחיל נאום המצוות הגדול.

וכך כתב רמב"ן בפירושו לה', ה:

9. רמב"ן בפירושו לדברים ה' ה'

"ועתה יתחיל במשנה תורה, יאמר להם עשרת הדיברות".

פרק ד', לעומת זאת, משמש עדיין כמבוא - "יתחיל עתה להזהירם בכללי המצוות" (רמב"ן בפירושו לג', כד) - והציווי על זכירת מעמד הר סיני נועד לבסס את חויית ההתגלות שהייתה באותו מעמד כשורש כללי למצוות כולן.

"השמע עם קול א-לוהים מדבר מתוך האש" - ראיה לבלעדיותו של הקב"ה בעולם

האיזכור השני של מעמד הר סיני ממוקם בסופו של הנאום ההיסטורי, ואף הוא בא ללמד אחד מעיקרי האמונה.

אם האיזכור הראשון נועד כדי למנוע עבודת ה' באופן לא-רצוי, מטרתו של האיזכור השני היא למנוע עבודה זרה של אלקים אחרים או שיתוף של עבודת ה' עם עבודת אלילים אחרים.

זכירת מעמד הר סיני נועדה להדגיש את היותו של הקב"ה הא-ל היחיד, כפי שמודגש בפסוקי הסיכום (ד', לט):

"וידעת היום והשבת אל לבבך כי ה' הוא הא-לוהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, אין עוד".

כאן משמש מעמד הר סיני, ובעיקר האש והקולות, כראיה לבלעדיותו של הקב"ה בעולם, שהרי מעולם לא היה אירוע מעין זה (ד', לב-לג):

"כי שאל נא לימים ראשנים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא א-לוהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים - הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמוהו: השמע עם קול א-לוהים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי".

העובדה שמעולם לא שמע עם שלם את קול הא-ל מדבר מתוך האש מוכיחה את היותו של הקב"ה הא-ל היחיד.

כל מי שהיה במעמד הר סיני היה אמור להסיק ממנו את המסקנה המתבקשת: "אתה הראת לדעת כי ה' הוא הא-לוהים, אין עוד מלבדו" (ד', לה).

וכן עולה גם מדברי הרמב"ן שפירש את מטרתו של איזכור זה כאזהרה מפני עבודה זרה:

10. רמב"ן

(לב-מ) כי שאל נא לימים ראשנים - יאמר: לא ימחול ולא יאריך ה' לכם על עבודה זרה ועל ההשחתה בפסל וכל תמונה, כי עשה עמכם מה שלא עשה כן לכל גוי מעולם, ש'השמייעך קול א-להים מדבר מתוך האש' למען תהיה יראתו על פניכם, ותייחדו אותו ולא תשחיתו. ו'לקח אתכם לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים' - שלא תעבדו לזולתו.

לסיכום, האיזכור השני של מעמד הר סיני משמש ללימוד עיקר האמונה השני שמנה הרמב"ם:

התיאור שבספר שמות הוא בעיקרו אינפורמטיבי, המעמד מתואר בסגנון סיפורי, ואין הכתוב עוסק בלקח העולה ממנו ובמשמעות שלו לדורות.

לעומת זאת, בספר דברים ובפרט בפרשתנו משמש מעמד הר סיני כחומר הבניין של נאום שתכליתו ללמד את הלקח הדתי הנובע מהמעמד.

כתוצאה מכך, מצויים בפרשתנו לשונות רבים של תוכחה, פנייה, קריאה וכיו"ב: "רק הישמר לך", "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם", "כי שאל נא", "וידעת היום", "ראה", "שמע ישראל" ועוד.

כפי שראינו לעיל המסר של כל אחד מהאיזכורים השונים של מעמד הר סיני בנאומו של משה הוא שונה.

אבל למרות זאת ניתן לראות שהמסרים השונים משלימים זה את זה, ועובר ביניהם קו של משמעות משותפת: עיקר משמעותו של מעמד הר סיני על פי נאום משה בפרשת ואתחנן הוא ההתגלות הישירה של ה' פנים אל פנים אל כלל ישראל.

התגלות זו היא הבסיס ליראת ה' המוטבעת בנשמת כל יהודי ויהודי לדורות, היא הבסיס לאמונת האחדות (כפי שמורה הפסוק מייד לאחר סיום תיאור מעמד הר סיני - "שמע ישראל, ה' אלוהינו, ה' אחד"), היא הבסיס לחיובו של עם ישראל לקיים את בריתו עם ה' מסיני ולקבל את מצוותיו גם כשהן באות מפי משה, היא גם מקור החשש מכך שהעם יעשה פסל או תמונה למה שראה או למה שהוא מדמיין שראה, והיא גם סיבת האזהרה לזכור קולות ולא מראות.

תיאור מעמד הר סיני בספר שמות
למרות הדעה הידועה, שפרק כ' בספר שמות מתאר התגלות ישירה של ה' אל העם, עיון בפסוקים מגלה שהדבר אינו מפורש כלל, או לכל הפחות הוא מוצנע.

עובדה זו מתבטאת בכמה אופנים:

א. העיקר חסר מן הספר. בשום מקום בפרשת יתרו לא נאמר שה' התגלה אל העם פנים אל פנים או שהוא דיבר עםם ישירות. הכותרת לעשרת הדיברות היא עמומה:

15. שמות כ'
(א) וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לְאַמֵּר: (ב) אֲנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ ...
למי דיבר? לעם? לזקנים? למשה?

התורה לא מציינת למי נאמרו הדברים, ועובדה זו בולטת על רקע הפירוט המודגש בספר דברים (ה', ד'-ה')

"פנים בפנים דיבר ה' עמכם בהר מתוך האש... לאמור: אנוכי ה' א-לוקיך..."

ב. התורה מתארת מעין דו-שיח בין משה לבין ה' לעיני העם, ולא פנייה ישירה של ה' לעם:

13. דברים י"ח, יז-יח

"כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם - אל מעננים ואל קסמים ישמעו, ואתה - לא כן נתן לך ה' א-לוהיך: נביא מקרבך מאחריך כמוני יקים לך ה' א-לוהיך, אליו תשמעון: ככל אשר שאלת מעם ה' א-לוהיך בחרב ביום הקהל לאמר - לא אסף לשמע את קול ה' א-לוהי ואת האש הגדלה הזאת לא אראה עוד ולא אמות: ויאמר ה' אלי - היטיבו אשר דברו: נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך, ונתתי דברי בפיו ודבר אליהם את כל אשר אצונו".

גם בפרשה זו, משה מבסס את חובת השמיעה לנביא על העובדה שבני ישראל ביקשו ממשה שלא לשמוע את הקול ושלא לראות את האש באופן ישיר.

"אשר ילמדון ליראה אותי"

כל האמור לעיל - אסור לו לטשטש את הנקודה המרכזית של מעמד מתן התורה.

האש והקולות אכן שימשו ככלים להשגת מסרים יסודיים בעבודת ה', אך תכליתו המרכזית של המעמד לא נבעה מהחרדה מהאש ומהקולות, אלא מתוכן הדברים שנאמרו (ד', י):

"יום אשר עמדת לפני ה' א-לוהיך בחרב, באמר ה' אלי - הקהל לי את העם ואשמעם את דברי, אשר ילמדון ליראה אתי כל הימים אשר הם חיים על האדמה ואת בניהם ללמדון".

המטרה המרכזית של מעמד הר סיני הייתה ללמד את העם יראת ה' מתוך שמיעת דברי התורה.

שלושת המסרים שהדגשנו לעיל הם מסרים נוספים שנבעו מעצם המעמד (האש והקולות) ללא תלות בתוכן המעמד.

חשוב להדגיש נקודה זו, מפני שהיא המאפשרת את שחזורו של מעמד הר סיני, ברמה מסויימת, מדי שבע שנים.

רבים עמדו על כך שמעמד 'הקהל' המתואר בפרשת וילך דומה בעיקרו למעמד הר סיני:

14. דברים ל"א, יב

"הקהל את העם, האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך, למען ישמעו ולמען ילמדו, ויִראו את ה' א-לוהיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת".

הציווי "הקהל" חוזר על הציווי שהופיע לראשונה במעמד הר סיני, ובדומה לכך אנו מוצאים בחומש דברים את הכינוי למעמד הר סיני - "יום הקהל" (ט', י; י', י; ד; י"ח, טז).

המטרה שהתורה מזכירה למעמד הקהל דומה מאוד למטרה המרכזית של מעמד הר סיני.

אילו העיקר במעמד הר סיני היה האש והקולות - אי אפשר היה לשחזר את המעמד בלי התגלות אלוהית נוספת.

האפשרות לשחזר את מעמד הר סיני מתייחסת רק לפן התוכני המרכזי שלו - לימוד יראת ה' כתוצאה מעצם שמיעת דברי התורה, גם ללא המסרים הנוספים שהועברו דווקא ע"י האש והקולות.

תיאור מעמד הר סיני בספר דברים ובספר שמות

הבדל גדול יש בין תיאור מעמד הר סיני שבספר שמות לבין תיאור המעמד בדברי משה שבספר דברים.

אם לפי התיאור שבספר שמות כלל לא הייתה התגלות כזו, ולכל הפחות היא מוצנעת, מהי, אם כן, תכליתו של מעמד הר סיני?

תכלית מעמד הר סיני על פי ספר שמות:

בראשית התיאור שבספר שמות, כאשר מודיע ה' למשה על העתיד לקרות.

מייד לאחר שבני ישראל מקבלים את הצעת ה' לבוא בברית עמו, הוא מודיע למשה על השלב הבא:

19. שמות י"ט, ט

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה - הִנֵּה אֲנֹכִי בֹא אֵלֶיךָ בְּעָבֹר יַמְּעַן וְיִשְׁמַע הָעָם בְּדִבְרֵי עֲמֹד וְגַם בְּךָ יֵאֱמִינוּ לְעוֹלָם.

לאור החיסרון הבולט של תיאור ההתגלות הישירה של ה' אל העם, מתחוורת הודעת ה' למשה כאן כמי שמגדירה במדויק את תכלית ההתגלות ואת אופייה:

א. ההתגלות היא של ה' אל משה לעיני העם, ולא של ה' אל כל העם.

לפי התיאור שבספר שמות, **העם רק צופה בהתגלות**, ואיננו הנמען שלה (הוא הנמען של המראה)..

ב. תכלית ההתגלות היא האמונה במשה, ולא האמונה בה'. כשיצפה העם בה' מדבר אל משה, ידע שאכן משה אמת ותורתו אמת, ויתחייב לקבל את נבואתו מכאן ולהבא.

אם נדייק בלשון הכתוב, הרי שלמעשה האמונה במשה איננה המטרה היחידה, אלא מטרה נוספת: **"וגם בך יאמינו..."**.

המטרה הראשונה היא **"בעבור ישמע העם בדברי עמך"**, המודגשת ומפורטת בדברים ד':

(ו) יוֹם אֲשֶׁר עֲמַדְתָּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב בְּאֶמְרֵי יְהוָה אֵלַי הִקְהַל לִי אֶת הָעָם וְאֲשַׁמְעֵם אֶת דְּבָרֵי אֲשֶׁר יִלְמְדוּ לִירֵאָה אֹתִי כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר הֵם חַיִּים עַל הָאָדָמָה וְאֶת בְּנֵיהֶם יִלְמְדוּ:

כלומר, ראית העם את מעמד ההתגלות למשה, היא מטרה לעצמה מלבד האמונה במשה.

כמו שאומר הרמב"ן:

20. רמב"ן על שמות ט' י"ט

והנכון בעיני שאמר, אני בא אליך בעב הענן, שתגש אתה אל הערפל בעבור ישמע העם דברי, ויהיו הם עצמם נביאים בדברי, לא שיאמינו מפי אחרים, כמו שנאמר באמור ה' אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי למען ילמדון ליראה אותי כל הימים (דברים ד'), וגם בך יאמינו לנצח בכל הדורות,

ואם יקום בקרבם נביא או חולם חלום כנגד דברך יכחישוהו מיד, שכבר ראו בעיניהם ושמעו באזניהם **שהגעת למעלה העליונה בנבואה**, יתברר להם ממך מה שכתוב (במדבר יב ו-ח) אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא פה אל פה אדבר בו,

ולכך אמר בעבור ישמע העם בדברי עמך, כי ישמע דברי מתוך האש וידעו שאני ה' מדבר עמך ויאמינו בדברי (מטרה א') שנתפרטה בדברים) וגם בך לעולם (מטרה ב') – מטרת המעמד (ספר שמות).

וכן מה שאמרו היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם (משה) וחי (דברים ה כא), לומר הנה נתקיים הדבר אצלנו בראיית עינינו כאשר היה חפץ אלהים, ומעתה קרב אתה

16. שמות י"ט

(טו) וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְּהִיט הַבֶּקֶר וַיְהִי קֹלֵת וּבְרָקִים וַעֲנַן כָּבֵד עַל הָהָר וְקוֹל שֹׁפָר תֹּזֵק מֵאֵד וַיִּחַרְדּוּ כָּל הָעָם אֲשֶׁר בְּמַחֲנֶה:
(יז) וַיּוֹצֵא מֹשֶׁה אֶת הָעָם לִקְרַאת הָאֱלֹהִים מִן הַמַּחֲנֶה וַיִּתְצַבּוּ בְּתַחֲתֵית הָהָר: (יח) וְהָרַסִינִי עֵשׂוּ כְּלוּ מִפְּנֵי אֲשֶׁר יָרַד עָלָיו יְהוָה בְּאֵשׁ וַיַּעַל עֵשׂוּ כַּעֲשׂוֹן הַכַּבָּשׂוֹן וַיִּחַרְדּוּ כָּל הָהָר מֵאֵד: (יט) וַיְהִי קוֹל הַשֹּׁפָר הוֹלֵךְ וְתֹזֵק מֵאֵד מֹשֶׁה יְדַבֵּר וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְּקוֹל:

ג. מייד לאחר סיום עשרת הדיברות מתוארת בקשת העם שמשה ידבר, וכך היא מנומקת בדברי התורה:

17. שמות כ'

(טו) וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת וְאֶת הַלְּפִידִם וְאֶת קוֹל הַשֹּׁפָר וְאֶת הָהָר עֹשֵׂן וַיִּרְא הָעָם וַיִּנְעוּ וַיַּעֲמֵדוּ מֵרָחֵק:
(טז) וַיֹּאמְרוּ אֶל מֹשֶׁה דַּבֵּר אֵתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה וְאַל יְדַבֵּר עִמָּנוּ אֱלֹהִים פֶּן נָמוּת:

כלומר, בני ישראל חווים את עוצמת המעמד, ומבקשים ממשה להעביר להם את דברי ה' מתוך חשש שהם עצמם לא יוכלו לעמוד בהתגלות.

אך נשים לב: לא נאמר 'וכל העם שומעים את דברי ה'', אלא 'וכל העם רואים את הקולות'.

אם נשווה את התיאור הזה לאמור בפרשתנו, אפשר לשים לב להבדל (ה', כא):

"ותאמרו - הן הראנו ה' את כבודו ואת גודלו ואת קולו שמענו מתוך האש, היום הזה ראינו כי ידבר א-לוהים את האדם וחי".

כלומר מהתיאור בספר דברים נראה שהעם נרתע משום שחווה את גילוי השכינה פנים אל פנים ומשום ששמע את קול ה'.

ד. מעמד הברית המתואר בשמות כ"ד כולל בעיקר טקס של הקרבת קרבנות על ידי נציגי העם ואת כריתת ספר הברית.

בסופו אמנם יש התגלות ישירה, אבל לא לכלל ישראל אלא רק לזקניו:

18. שמות כ"ד, ט-יא

"ויעל משה ואהרן נב ואביהו ושבעים מזקני ישראל ויראו את א-לוהי ישראל".

אם נשווה שוב פסוקים אלו לאמור בפרשתנו, נגלה שוב שהתיאור שבספר דברים מבסס את הברית על חוויית ההתגלות הישירה **לכל העם**:

"ה' א-לוהינו כרת עמנו ברית בחורב... פנים בפנים דיבר ה' עמכם בהר מתוך האש".

בעוד שבתיאור שבספר שמות, מכלל לאו אתה שומע הן: **רק הנציגים זכו להתגלות, אך כלל הציבור לא זכה לה.**

ההבדל הניכר שבין תיאורי המעמד וההתגלות שבספר שמות ובספר דברים מעורר קושי גדול:

הרי כל הלקח האמוני והדתי הנלמד ממעמד הר סיני נובע, לפי נאום משה, מההתגלות החד-פעמית **"פנים בפנים"**.

לכן, הדגש בתיאורו של משה הוא על התגלות ה' הישירה אל העם.

בספר שמות יסוד זה מעומעם, שהרי ה' אינו מעוניין להפוך את ההתגלות הפומבית לאופן הקבוע של מסירת דבריו, אלא להיפך: הנבואה היא הצינור הלגיטימי והקבוע למסירת דבר ה'.

לכן, התגלות ה' הבלתי-אמצעית אל העם מוצנעת בסיפור שבספר שמות, כדי לא ליצור ציפייה שאינה עתידה להתממש.

במבט רחב יותר, שני התיאורים של מעמד הר סיני מייצגים שני מסלולים שונים של צמיחת האמונה. בספר שמות, ראשית האמונה היא בהתגלות הא-לוהית האובייקטיבית והחיצונית, והתגלות זו היא הבסיס לאמונה בנביא.

בספר דברים אין התגלות חיצונית, אלא רק נביא התובע את האמונה ומבקש לעורר את הזיכרון.

האמונה בקב"ה צומחת מתוך הזיכרון, מתוך היראה המוטבעת בנשמתו של כל יהודי לדורות (שנוצרה במעמד הר סיני) ומתוך האמונה בנביא.

לא אירוע חיצוני ואובייקטיבי הוא מקור האמונה, אלא חוויה פנימית ואישית המבוססת על מסורת, זיכרון ונבואה:

21. דברים ה', ג-ד

לֹא אֶת אֲבֹתֵינוּ כָּרַת ה' אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת, כִּי אֲתָנוּ אֲנַחְנוּ אֵלֶּה פֶּה הַיּוֹם כְּלָנוּ חַיִּים: פְּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם בְּהָר מְתוֹךְ הָאֵשׁ.

מבחינה היסטורית, דור הבנים לא היה בהר סיני כשם שאף אנחנו לא היינו שם.

מבחינה פורמאלית, הברית אמנם מחייבת את כולם.

מבחינה נפשית-רוחנית, עם ישראל - על כל דורותיו - נדרש לזכור את מעמד הר סיני, ולהפוך אותה מעבר להווה, כמו שמשה בנאומו בספר דברים הופך את הברית מעבר להווה.

בתיאורו של משה, "פנים בפנים" אינו תיאור היסטורי אלא חווייה שניתן לשחזר אותה בהווה באופן קיומי. אין כאן שחזור 'פירוטכני' על ידי קולות וברקים, אלא התגלות תמידית אל כל אדם.

לסיכום, מעמד הר סיני ויציאת מצרים של ספר שמות הם מקורות האמונה שמוצאה א-לוהי, תנועתה מהקב"ה אלינו, וזירתה היא זירת ההיסטוריה האובייקטיבית.

מעמד הר סיני של ספר דברים הוא מקור האמונה שמוצאה אנושי, הולדתה במובן החברתי בנבואתו של משה איש הא-לוהים, ובסיסה האישי מונח בלבו ובזכרונו של כל יהודי.

מה שמעו בניי במעמד הר סיני

חז"ל אומרים לנו שאת שתי הדיברות הראשונות שמעו בניי ישירות מפי ה', ואת שאר הדיברות שמעו מפי משה.

לאור דברינו, שלא היה כלל דיבור ישיר אל העם במעמד הר סיני, אלא רק למשה, נשאלת השאלה: מה באמת שמעו בניי?

שידענו בך שהגעת למעלה הגדולה ושמע כל אשר אמר ה' אלהינו ושמענו מפיך ועשינו, שכבר נאמנה נבואתך כי היא העליונה על כל הנביאים:

משמעות ההבדל שבין שני התיאורים

כפי שאמרנו לעיל, לפי שני הספרים הברית קשורה בהתגלות, אלא שלפי ספר דברים ההתגלות היא לעיני כל העם ולפי ספר שמות לעיני משה בלבד.

ונשאלת השאלה מדוע בספר שמות מתואר מעמד הר סיני באופן זה, ואילו בספר דברים הוא מתואר באופן אחר?

הרב תמיר גרנות מציע את ההסבר הבא:

נראה שהבנת הפער שבין שני התיאורים קשורה, קודם לכול, בהבנת המיקום והתפקיד השונה של שניהם:

בספר שמות מעמד הר סיני הוא הווה, המתרחש סמוך לאירועי העבר הקרוב - אירועי יציאת מצרים.

העם שחוה זה עתה את יציאת מצרים אינו זקוק להוכחה נוספת למציאות ה' או להשגחתו על העם.

הרי כבר אחרי קריעת הים קראנו: "ויאמינו בה' ובמשה עבדו".

אמנם כתוב שם שגם במשה האמינו, אך עדיין האמינו בו כמי שפועל בשם ה' ועושה נפלאות בעזרתו, ולא כנביא המוסר את דברו.

מטרת המעמד, אם כן, היא האמונה במשה כנביא המוסר את דבר ה', ולשם כך צריך העם לצפות בהתגלות של ה' אל משה.

לעומת זאת, אחרי ארבעים שנות נדודים במדבר, יציאת מצרים אינה נתון הקבוע בתודעה אלא זיכרון רחוק בלבד.

ממילא, גם האמונה בה' איננה ברורה, אלא זיכרון שיש להופכו למציאות נפשית.

מטרת הנאום בספר דברים היא ביסוס האמונה לדורות, גם כאשר אין כל יחיד או ציבור חווה התגלות כמו יציאת מצרים או מעמד הר סיני.

מכאן, שהאמונה בספר דברים עומדת על יסודות הנבואה, הזיכרון והסיפור, ולא על החוויה הבלתי-אמצעית.

מצבה של האמונה במשה רבנו הוא בדיוק הפוך:

בספר שמות, האמונה במשה עדיין איננה מוחלטת, בין השאר מפני שאמונה כזו היא חידוש גדול בתרבות האנושית.

משה אינו כהן דת או קוסם המשתמש בכוחות, אלא נביא המוסר את דבר הא-ל-שנגלה אליו.

החידוש האמוני הזה טעון הוכחה וזוקק השרשה נפשית.

לעומת זאת, עבור דור הבנים של ספר דברים, האמונה במשה היא המובן מאליו.

הם גדלו על האמונה במשה רבנו ובתורתו, ועל תשתית זו צומחת הדרישה להאמין בייחוד ה' על בסיס מעמד הר סיני.

את האמונה בייחוד ה' יהיה קשה לבסס רק על העדות שה' דיבר עם משה, שהרי אין הבדל איכותי בין טענה זו לבין טענת כל כוהני הדתות האחרות, להבדיל בין אמת לשקר.

על פי מה שהבנו משני האיזכורים של מעמד הר סיני בפרק ד' בדברים בחתימת הנאום ההיסטורי, נראה שאת העקרון של יחוד הבורא ואיסור עבודת אלילים אחרים ואת העקרון של איסור ההגשמה של הקב"ה קבלו בני ישראל מתוך עצם המעמד.

אלו הן בעצם שתי הדיברות הראשונות!

(ו) אֲנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ ...

(ז) לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי:

זהו לעניות דעתנו עומקו של מדרש חז"ל:

את שתי הדברות הראשונות "אנכי" ו "לא יהיה לך" בני ישראל "ראו את הקולות" = שמעו (את הדו שיח בין הקב"ה למשה), ישירות מעצם המעמד עצמו ללא צורך בתיווכו של משה.

את שאר הדיברות שמעו בני דרך גרונו של משה – על פי דרכים שונות להבין זאת - ולכך מתיחסים חז"ל באומרם שאת שתי הדיברות הראשונות שמעו מהקב"ה ואת השאר מפי משה.